

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԳՐԱԿԱՆ-ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԲԱՐՔԵՐԻ
ԱՐՏԱՑՈԼՈՒՄԸ «ՍՈՒՄԱԿ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ» ԵՐԳԱՐԱՆՈՒՄ

Գևորգ Այվազյան, Մերզո Հայրապետյան

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Բանալի բառեր՝ *աշուղ, երգացանկ, ազատագրական պայքար, Տարոն, ուսուցիչ:*

Արևելահայ գավառակենտրոն Ալեքսանդրապոլի հասարակական միտքն անընդհատ արտահայտվելու հնարավորություններ է փնտրել: 1870-ական թթ. այդպիսի հրաշալի առիթ է հանդիսացել Բաքվում «Սոխակ Հայաստանի» լիակատար երգարանի հրատարակումը: Ժողովածուն գրավել է ալեքսպոլցի կրթամշակութային առանցքային որոշ գործիչների ստեղծագործական ուշադրությունը: Նրանք այդտեղ զետեղել են իրենց սոցիալ-քաղաքական բնութագծերով գրվածքները:

Հոդվածում տրվել է այդ երախայրիքների արժեքանական վերլուծությունը: Հայաստանի քաղաքների առօրեականության պատմության ուսումնասիրության կարևորության ըմբռնումով պարզաբանվել է դրանց նշանակությունը:

XIX դ. երկրորդ կեսին Ալեքսանդրապոլում նկատվող արտասովոր (հուն.՝ *phainomenon*) իրողությունների ընկալմանման համար չափազանց կարևոր է ժամանակակից գրականության և հրապարակախոսության պահունակից ալեքսպոլցիների բարքագրական ժառանգության վերհանումը: Հետազոտական մակարդակում թեմայի ստվերագրկումը, մեր կարծիքով, գիտական նորույթ լինելուց բացի, կարող է խթանել այսօրվա Գյումրի զբոսաշրջային հետաքրքիր ծրագրերի կազմումը:

Նախաբան. «Մոխակ Հայաստանի»¹ ոչ բարձրարժեք երգարանի կենցաղագրական ժանրի արվեստի վավերագրության մասին կցկտուր տեղեկություններ կան Գ. Լևոնյանի,² Մ. Նարյանի,³ Կ. Դուրգարյանի⁴ և ուրիշների՝ հայ աշուղներին նվիրված աշխատություններում: Ալեքսանդրի աշուղների երգերի մասին խոսելիս՝ գրեթե բոլոր ուսումնասիրողները նշել են, որ այս կամ այն երգն առաջին անգամ տպագրվել է Բաքվում լույս ընծայված երգարանում: Միայն հայերեն երգարանների արժեքավոր մատենագիտության առաջաբանի և ծանոթագրությունների կազմողներն են մանրամասն փոխադրել «Մոխակ»-ի հատորների բովանդակությունը:⁵

XIX- XX դդ. երգարաններ կազմվել են Մոսկվայում, Սանկտ Պետերբուրգում, Թիֆլիսում, Կ.Պոլսում, Վառնայում, Բոստոնում և այլուրեք: «Մոխակ»-ի հրատարակիչ Ավագ Գրիգորյանցի⁶ կարծիքով՝ դրանք մինչև XIX դ. կեսերը «...նշանակուած են եղել փոխարինելու մեր մեջ երգվող օտարազգի երգերը... երբեք չեն եղել արտայայտություն ժողովրդի հոգւոյ»:⁷ Պրոֆ. Թ. Պողոսյանը դիպուկ է ասել. «Երգարանները զգայուն արձագանքն են հայոց հասարակական կյանքում եւ մտքի մեջ ընթացող տեղաշարժերին»:⁸ «Սբ Գրիգոր Լուսավորչի անվան Բաքվի Հայոց Մարդասիրական Ընկերության»⁹ որդե-

¹ Այսուհետ՝ «Մոխակ», իսկ տողատակերում՝ ՄՀ:

² Հայ աշուղներ: Աշխատ. Գ. Լևոնյան, Ալեքսանդրապոլ, Տպարան Գևորգ Ս.Սանյեանցի, 1892:

³ Հայկական սովետական հանրագիտարան: Հ. 4, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1978, էջեր 550-551:

⁴ Նույն տեղում, հատոր 9, Երևան, 1983, էջ 472:

⁵ Հայերեն երգարանների մատենագիտություն (1513-1921թթ.), Երևան, Նահապետ, 2014, էջ I-VIII:

⁶ Հետագայում դարձել է քահանա. Գրիգոր ավագ քահանա Գրիգորյանց:

⁷ Մոխակ Հայաստանի. Լիակատար երգարան, խմբագրեց **Աւագ Գրիգորեանց**: Աշխատություն Բ: հատոր I, Բագու, Ն.Մալաֆեանցի եւ ընկ. տպարան, 1874, էջ 5:

⁸ Հայերեն երգարանների մատենագիտություն, էջ IV:

⁹ Արևելահայ բարեգործական-մշակութային ամենակարևորագույն ընկերություններից մեկն է: Հիմնադրվել է 1864թ. մայիսի 21-ին բժիշկ Դավիթ Ռոստոմյանցի կողմից (1864-1920): Ֆինանսապես կայուն ընկերությունն ազգանպաստ բազմաթիվ գործեր է կատարել (տե՛ս **Դադայան Խ. Ջ.**, Հայերը և Բաքուն (1850-ական թթ. -1920թ.), Երևան, «Նորավանք» ԳԿՀ, 2006, էջեր 65-74; Տոմար ընտանեկան. 1874-1875թ.: Հատոր առաջին, Թիֆլիս, Ի տպարանի գլխավոր կառավարութեան փոխարքային Կովկասու, 1874, էջ 122-124): Ընկերության Խորհուրդն այլ հայ քաղաքների թվում կապեր էր հաստատել նաև շիրակցի հոգևորականներ և մանկավարժներ Թեոդորոս վրդ. Շիրակունու, Հայրապետ Ղուկասյանցի, Ալեքսանդր Լալայանցի, Կարապետ Հովհաննիսյանցի և ուրիշների հետ: 1873թ. օգոստոսին Ալեքսանդրապոլի ամրոցից բժիշկ Ավետիք Բաբայան(ց)ը նամակով դիմել է Մարդասիրական ընկերության խորհրդի նախագահին: Նա Ալեքսանդրապոլի հոգևոր վիճակի առաջնորդ Մուքիաս վրդ. Պարզյանի, Սբ Գայանեի վանքի վանահայր Վահան վրդ. Բաստամյանի, պատմաբան Ալեքսանդր Երիցյանի և ուրիշների խորհրդով առաջարկել է, որ ընկերությունն իր հովանու տակ վերցնի Հառիճի վանական ընկերությունը (1850-1915). «...երկու ընկերութեանց գլխավոր և հիմնական առնչութիւնը յարաբերութիւնը հետեւեալը պէտք է լինի Հառիճոյ ընկերութիւնը իւր գործառնութիւններով, ծաղկեցնում է Բագուայ ընկերութեան նպատակը և համբարը, իսկ վերջինը առաջնոյն իւր հովանաւորութեան տակ է պահում բարոյական և նիւթական օժանդակութեամբ ի յաջողակ դէպս նրան քաջալերում...» (տե՛ս Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան (ԳԱԹ), Կ.Կոստանյանի ֆոնդ, վավերագիր 691): Յույց

գիր¹⁰ «Հայ պատանի» Ա. Գրիգորյանը ժողովրդական և աշուղական երգարվեստները հարստացնելու նպատակով որոշել է այդ ընկերության ֆինանսական և կազմակերպական աջակցությամբ երգարան հրատարակել: «Մոխակ»-ի համար նյութեր հավաքելու խնդրանքով 1873թ. նա հրավերներ է ուղարկել «ազգայիններին»: Երկրորդ կարգի բերդամրոց Ալեքսանդրապոլից¹¹ հրավերն ընդունել է ուսուցիչ, բանասեր Աղեքսանդր Մխիթարյանը.

Ողջո՛ յն քեզ, շատ ողջոյն, Մո՛խակ քաղցրաձայն,
Ողջոյն սիրանուէր նան անձկանօք,
Ճռուողէա՛ հանապագ, իմ սիրո՛ւն թռչնիկ,
Թո՛ղ աշխուժիւ լսեմք, ցնծամք բերկրանօք-
Խնդամք հրճուանօք:¹²

Հեռավոր Մարատովից հրավերին արձագանքել է մեկ ուրիշ ալեքպոլցի՝ առևտրական Հակոբ Փամբուխյանը: Նրանց ժրաջան աշխատակցության արդյունքում «Մոխակ»-ի երգացանկում տեղ են գտել Ալեքսանդրապոլի գրականության և Աստրախանի հայ բանահյուսության բազմաթիվ նմուշներ:¹³

Ալեքսանդրապոլից «Մոխակ»-ի թղթակիցները ուսուցիչներ, գիտնականներ, աշուղներ, բանաստեղծներ, արձակագիրներ և հոգաբարձուներ էին:

Երգով հայրենասիրություն ներշնչելու, հայ ժողովրդին օտար տիրապետությունից ազատագրելու պապակը սնել է նրանց բոլորի քանքարը: Վարդի և Մոխակի, Գարնան, Վարդանանց պատերազմի, Անիի երաժշտական եղանակներով վերջիններս զգալի տպավորություն են գործել հանրային գիտակցության վրա:

Երգարանում ազատերգության եղջյուրից խմել է՝ ով ինչպես կարողացել է: Երկրորդ «Փնջիկում» Շիրակի դաշտի կարոտից տոչորվող Մուշեղ Մուշեղյանցն արևոտ ողջույնով գովել է Հայաստանի արշալույսը.

Ճերմակ շուշան սարերուն,
Բացեց թերթեր իւր սիրուն,
Ուրախ գուարթ ակնարկեց,

տալու համար, թե ինչքան կարևոր է երկու միաբանական ընկերությունների համագործակցությունը, Ա. Բաբայանը գրել է. «...Ձեր ընկերութեան համար այդ շատ կարևոր է, որովհետև նա իւր բուն նպատակին այն ժամանակ կարող է հասնել, երբ հայաշատ գաւառներում, որպէս Աղեքսանդրապոլը ունենայ մի կեդրոն գործունէութեան, իսկ մեր ընկերութեան համար էլ այդ շատ կարևոր որովհետև Բագուն միջակէտ է, մի ցուցիչ է Ռուսաստանի և Անդրկովկասի աւելի հարուստ հայերին...» (Նույն տեղում: Մեջբերումներում պահպանվել է բնագրի կետադրությունը): Պատասխան «մասնատր նամակին» ծանոթ չենք, բայց հետագայում երկու ընկերություններն իրենց գործունէությունը շարունակել են առանձին-առանձին:

¹⁰ Որևէ հաստատության կամ անձի խնամքով պահվող՝ դաստիարակվող երեխա, սան:

¹¹ Военная энциклопедія. Томъ I. Петербургъ. Типографія Т-ва И. Д. Сытина. -1911. с. 260.

¹² Մոխակ Հայաստանի: Լիակատար երգարան: Հատոր IV, Բագու, Հայոց Մարդասիրական ընկերութեան տպարան, 1878, էջ 194:

¹³ Մոխակ Հայաստանի: Հայոց ժողովրդական երգեր: Երկասիրութիւնք ազգային երգիչների: Հատոր III, Բագու, Հայոց Մարդասիրական ընկերութեան տպարան, 1876, էջ 259:

Իւր բոլորի բոյսերուն:¹⁴

Գեղեցիկ են հնչում նաև ուսուցիչ Հովսեփ վրդ. Փինաչանցի «Երգ»-ի հետևյալ տողերը.
Առ քեզ ահա՛, առ քեզ մայր մեր. քաղցրի՛կ Հայաստան,
Քո հարազատ զաւակունք նոր աւետիս կը կարդան:¹⁵

«Հայաստանի կենտրոն» արտահայտությունը հայ ազատագրական կազմակերպությունների, այդ թվում՝ Ալեքսանդրապոլի «Բարենպատակ» ընկերության գաղափարախոսության մեջ ծրագրային նշանակություն է ունեցել:¹⁶ Ընկերության անդամներ Կարապետ Հովհաննջանյանցի («Վանեցի ի մօր օրօրը», «Խայո խաւատ»),¹⁷ «Տարօնցի հայի արտասուքը»¹⁸), Կարապետ Մատինյանցի («Մշեցի հոր կտակը»¹⁹) և Ավետիք Նայանցի հեղինակած երգերից «պարզվում է», որ Հայաստանի կենտրոնը Տարոն-Վասպուրականն էր.

Հա՛յ տղայ, սիրէ Հայը, Հայի կրօնն է գովելի,

Հայաստան շատ գաւառ կայ, Բայց իսկ կետրօնն է գովելի.

Նոցա մէջ սուրբ տեղիք կան, գիտենք Տարօնն է գովելի...²⁰

1860-ական թթ. արևելահայ մտավորականության շրջանում լայն արձագանք էին գտել հասարակական գործիչ Հովհաննես Եսայանցի կողմից հատուկ նպատակով երգված «Հառաչանք Անիի վերայ» բանաստեղծության վերջին երկու տողերը, որոնք փաստել են այդ փուլում հայ ազատագրական պայքարի աննպատակահարմարությունը.

Վասն որոյ քնի՛ր, ողբալի քաղաք,

Քու առողջութեան դեռ չէ ժամանակ:²¹

«Սոխակ»-ում շիրակցի առաջադեմ ազգային պահպանողականները, հակադրվելով Հ. Եսայանցին, իրենց հախուռն բնավորությամբ պաշտպանել են բոլոր ժամանակներում ազատ ապրելու մարդկանց իրավունքը.²² Թ. վրդ. Շիրակունի՝ «Տաղ ի ժամ գար-

¹⁴ Սոխակ Հայաստանի: Լիակատար երգարան: Հատոր II, Բագու, Հայոց Մարդասիրական ընկերութեան տպարան, 1875, էջ 30-31:

¹⁵ ՄՀ, հ. I, էջ 22:

¹⁶ Ընտիր պատմութիւն Դաւիթ Բեգին, ի Վաղարշապատ, ի տպարանի սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի, 1871, է: Հմմտ. **Պարսամյան Վ.**, Հայ ազատագրական շարժումների պատմությունից, Երևան, Հայաստան, 1958, էջ 193: **Ներսիսյան Մ.Գ.**, Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը թուրքական բռնապետության դեմ 1850-1890թթ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2002, էջ 109: Հայոց պատմություն, Երևան, ԵՀ հրատ., 2012, էջ 364:

¹⁷ Սոխակ: Լիակատար երգարան: Հրատարակեց **Գրիգոր քնյ. Գրիգորեանց**, Մանկտ Պետերբուրգ, Տպ. Ի. Ն. Սկորոխոդովի, 1888, էջեր 78-80, 92-93:

¹⁸ Սոխակ Հայաստանի: Ազգային լիակատար երգարան, Հտ. Ա., Մոսկուա, Տպ. Ք.Բարխուդարեանի, 1895, էջեր 74-76: Սոխակ Հայաստանի: Ազգային լիակատար երգարան, Հատոր առաջին, Բագու, Տպարան Ա.Ղասաբեանի, 1902, էջեր 48-50:

¹⁹ Սոխակ: Լիակատար երգարան, Մանկտ Պետերբուրգ, Տպ. Ի.Ն.Սկորոխոդովի, 1888, էջ 308-309:

²⁰ ՄՀ, հ. IV, էջ 152:

²¹ Նույնը տեղում, էջ 198:

²² Այս համապատկերում տեղին է հիշատակել նաև Ալեքսանդրապոլի սիրահարված աշուղ Պետրոս Մաղաթեանցի «Ի դիմաց Անի քաղաքին» քերթվածը (տե՛ս Նոր քնար Հայաստանի: Տետրակ Դ, Ի Մոսկուա, Ի տպարանի Վօլդեմարայ Գօթիէ, 1857, էջեր 49-50):

նան», «Ողբերգություն և առ մայրաքաղաքն Անի», «Երգ առ Անի գահն Բագրատունեաց»,²³ Աղեքսանդր վրդ. Արարատյան՝ «Անի քաղաք»,²⁴ Բայանդուրցի Սարգիս Տեր-Մելքիսեդեկյանց՝ «Քնար», Մելքիսեդեկ քին. Մանուկյանց՝ «Հայրենիք», Ջամալի՝ «Բնութեան հրաշալեաց ներկայացուցիչ, մեղմիկ գարուն»:²⁵

Նրանցից ավելի համարձակները պայքարի կոչ են հղել. Մ. Մուշեղյանց՝ «Ընդունիր անուշ գառ, իմ սիրոյս բարբառ», «Քնար իմ»,²⁶ Ս. Տեր-Մելքիսեդեկյանց՝ «Պանդխտի արտասուքը», Հավես՝ «Բոլոր երկիրներէն ինձի համար քաղցր Հայաստանն է», Հազիր՝ «Մինչն ե՞րբ այսպէս, Տէր իմ, բաղդով ապիրատ մնամ», Ջամալի՝ «Մեր նախնիքը ունէին շատ»,²⁷ Հ. վրդ. Փինաչյան՝ «Շուշան, դուստր մեծին Վարդանայ ի բանտի», «Մի՛ լար», «Յառաջ», «Նոր տարուայ մաղթանք (հայ մանուկների համար)», Աղ. Ափրիկյանց՝ «Ձեյթուն-ցու հրաւիրակ»,²⁸ Շերամ՝ «Ձեյթունի քայլերգ»:²⁹

Ըմբռնունք Թ. վրդ. Շիրակունու «Խրախոյս Վարդանայ ի դաշտին Աւարայր» բանաստեղծությունից մի հատված.

Օ՛ն անդր, ընկե՛րք, փութացե՛ք, մէք զոհ լիցուք մեր ազգին,
Մեր կրօնին, հաւատոյն, մեր մայրենի սուրբ լեզուին,
Առ այն կմախք մեր քաջաց դարուց ի դար միշտ յարգին,
Նիզակք ճօճան ի յայեր, Վարդան գոչէ, ա՛յ Հայեր:³⁰

Պատանիների համար կրթասիրական և սոցիալ-բարոյական քարոզը երգարանի ընդարձակ բաժիններից է: Աշխարհիկ այդ քարոզը գիտնականները, աշուղները և բանաստեղծները հայ երեխաներին հորդորել են վանել տգիտությունը, հոգևոր քաջություն ունենալ, ընկերասեր և ազգասեր լինել, առաջադիմության հարցում «լուսաւոր ազգերից» օրինակ վերցնել, Առաքելական դավանանքին հաստատ մնալ, մայրենի և օտար լեզուներ սովորել: Աշուղ Հազիրը լայնաբերան բղավել է («Ճմարտութիւնն, ո՛վ մարդ, ա՛ռ ու մի՛ ծախիր»).

Կեանքդ անցաւոր է, կապաւինես ո՛ւմ.
Ջա՛նք արա սովորիր հոգևոր ուսում,
Որ չմնաս վերջը դատարկ ու տրտում,
Աղքատ ու չքաւոր, զուրկ գանձարանէն:

Հե՛նի կացիր անկրթութեան խմորէն,
Պե՛տք չէ քեզի օգուտ գալը նորանէն,

²³ ՍՀ, հ. II, էջ 36-40:

²⁴ ՍՀ, հ. I, էջ 17-18:

²⁵ ՍՀ, հ. IV, էջ 57-58, 95-97, 164-166:

²⁶ ՍՀ, հ. II, էջ 202-203, 247-248:

²⁷ ՍՀ, հ. IV, էջ 38, 55-56, 179, 183-184:

²⁸ ՍՀ, հ. Ա, էջ 165-169, 201-203, 308-309, 311-312:

²⁹ Մոխակ Հայաստանի: Ազգային լիակատար երգարան, Բագու, Էլեկտրաշարժ տպ. «Բագու», 1912, էջ 300:

³⁰ ՍՀ, հ. IV, էջ 118:

Քանզի ուսումն է լաւ ոսկի խնծորէն,
Պատուական ակունքէն ու կարկեհանէն:³¹

Նույնաբովանդակ սաստիչ խոսքեր ենք լսում նաև շնորհաշատ ուսուցիչ Հ. վրդ. Փինայանից («Նոր տարուայ մաղթանք»).

Լա՛ւ աշխատենք ուսում առնել,
Սիրե՛նք անխոնջ կարդալ գրել:³²

Աշուղ Ջամալին կարևոր դեր է վերապահել «խղճով» ուսուցիչներին և նրանց կոչ արել անմնացորդ նվիրվելու մանկավարժությանը.

Հայ եղբայր ուսուցիչ, դու մի՛ խնայիր,
Ինչ ուսում առել ես, քու ազգիդ խղճուկ
Գիտութեանդ լոյսը սրտով ընծայիր,
Արծարծէ սրտերում մանկական փափուկ:
Նայելով փրկութեան վեհ աստիճանից,
Ամեն մի բան սպասվում է քեզանից,
«Ում շատ տուաւ՝ շատ պահանջվի նորանից»,
Կատարիր փրկչական այս խօսքը յատուկ:³³

Մ. Միրզոյանցի, Ջամալու, Հավեսի, Մալիլի և Հազիրի քրիստոնեական սիրով ներծծված և դաստիարակչական բնույթի երգերը³⁴ խոսել են աշխարհի ունայնության, փողի իշխանության, շրջապատում տիրող ստի, անարդարության, նենգության, դավաճանության, մատնության, կեղծիքի և անմիաբանության մարմաջի մասին.

Սիրոս Ռամայի և Նոբի նման
Դառել է կը ողբայ Յակոբի նման,
Մխիթարելու չափ ինձ Յոբի նման
Մէջս իմաստութիւն, հանճար էլ չկայ:

Կա՛յ արդեօք Մալիլիս խրախոյս տուող,
Ողջամիտ խօսքերով հաստատ յոյս տուող,
Բացի սուրբ գրքերէն ինձի լոյս տուող
Չկայ, էլ մէկ ուրիշ դամբար էլ չկայ:³⁵

Ալեքսանդրապոլի հասարակական բարքերի (ծխախոտամոլություն, հարբեցողություն, լոթիություն, գողություն, անառակություն, հարուստների շփացածություն և ժլատություն, Սբ Զատիկի տոնի շոյլ նշում և այլն) կենդանի նկարագրություններ են պետական ծառայող Հարություն աղա Հովհանջանյանցի «Օխախոտ», «Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց», «Լապտեր», «Հարբեցող մարդու երգ», Ջամալու «Մի մանգալու տեղում երկու

³¹ ՍՀ, հ. IV, էջ 158:

³² ՍՀ, հատոր առաջին, էջ 274:

³³ ՍՀ, հ. V, էջ 147:

³⁴ ՍՀ, հ. II, էջ 133; ՍՀ, հ. IV, էջեր 44, 56-57, 130-131:

³⁵ ՍՀ, հ. IV, էջ 57:

Հայ աղջիկ» և Աբրահամ Փափանյանցի «Է՛հ չեմ սիրել» (Փառասեր Հարուստ) երգերը:³⁶
Դարոն է գրնգում Հ. Հովհաննջանյանցի ծիծաղը.

Թո՛ղ չունենամ հաց, այդ իմ փոյթս չէ՛,
Առանց ջրի էլ անցնելը դժուար չէ,
Միայն թո՛ղ ծխախոտս լինի լաւ սամսոն
Ծուխն քնթիցս հանելն էլ դժուար չէ:³⁷

Կամ՝

Որքան որ շատանան անկիւններում գինետներ,
Այնքան ես ուրախ կանցնեմ իմ օրեր,
Հարբած վերկենալ, հարբած անկողին մտնել,
Թո՛ղ միայն լինի իմ կեանքի նպատակներ:³⁸

Եզրահանգում. Այսպիսով, «Մոխակն» իր գեղագիտական թույլ թևիկներով հասել էր նաև Ալեքսանդրապոլի գավառ: Տեղի գրական-երաժշտական ոլորտի առաջատար դեմքերի և հատընտիրի նախաձեռնողների միջև համագործակցությունը բանուկ ճամփա է եղել: Երգարանում իր գոյության ամբողջ ժամանակահատվածում (1874-1912) տպագրվել են շիրակցի ստեղծագործողների 100-ից ավելի երգեր: Դրանցում արծարծվել են հայ հասարակության վարքագծին առնչվող բազմաթիվ հարցեր:

ОТРАЖЕНИЕ ЛИТЕРАТУРНО-МУЗЫКАЛЬНЫХ ПРАВОВ АЛЕКСАНДРОПОЛЯ В ПЕСЕННИКЕ «СОЛОВЕЙ АРМЕНИИ»

Այվազյան Գ. Շ., Այրաբետյան Ս. Ա.

Ключевые слова: *ашуг, песенный репертуар, освободительная борьба, Тарон, учитель.*

Накануне русско-турецкой войны 1877-1878 гг. литературно-общественные деятели Ширакской области питали надежды на Возрождение Армении. Они искали подходящие формы выражения своих благородных намерений.

Это идеологическая группировка для реализации общепольных проектов воспользовалась возможностями издания воспитанника Общества Человеколюбия в Баку Авака Григорьева, с символическим именем «Соловей Армении». Во всех томах песенника напечатаны или переизданы песни, написанные на стихи разночинной интеллигенции Александрополя. Авторы композиции с лёгким шёпотом размышляли о вопросе статуса автономии Западной Армении, о нравственных проблемах общества и о целенаправлении процесса воспитания и обучения.

³⁶ ՄՀ, հ. IV, էջեր 7-11, 115-117, 129-130, 179-182, 189-190:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 8:

³⁸ Նույն տեղում, էջ 190:

**REFLECTION OF THE LITERARY AND MUSICAL MORES OF
ALEXANDRAPOL IN THE SONGBOOK "THE NIGHTINGALE OF
ARMENIA"**

Ayvazyan G. S., Hayrapetyan S. A.

Key words: *ashugh, song repertoire, liberation struggle, Taron, teacher.*

On the eve of the Russian-Turkish war of 1877-1878 literary and public figures of the Shirak region harbored hopes for the revival of Armenia. They looked for suitable forms of expression of their noble intentions.

This ideological group, for the implementation of generally useful projects, took advantage of the publication of Avag Grigoryants, a pupil of the Society for Humanity in Baku, with the symbolic name "The Nightingale of Armenia". In all volumes of the songbook, songs written to the verses of the various intelligentsia of Alexandrapol are printed or republished. The authors of the composition with a light whisper pondered the issue of the autonomy status of Western Armenia, the moral problems of society and the purposefulness of the process of education and training.

Գրականություն

1. Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան (ԳԱԹ), Կ. Կոստանյանի ֆոնդ, վավերագիր 691:
2. Դադայան Խ.Ջ., Հայերը և Բաքուն (1850-ական թթ. -1920թ.), Երևան, «Նորավանք» ԳԿՀ, 2006:
3. Դալիթ Բեգ: Ընտիր պատմություն Դալիթ Բեգին, եւ պատերազմաց Հայոցն Խափանու որք եղեն ընդ դեմ թուրքաց ի մերում ժամանակի, այն է յամի տեառն 1722, եւ հայոց 1171, Ի Վաղարշապատ, Ի տպարանի սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի, 1871:
4. Հայ աշուղներ: Աշխատ. Գ.Ջ.Լեւոնեան, Ալեքսանդրապոլ, Տպարան Գևորգ Ս. Սանյեանցի, 1892:
5. Հայերեն երգարանների մատենագիտություն (1513-1921թթ.), Երևան, Նահապետ, 2014:
6. Հայկական սովետական հանրագիտարան: Հատոր 4, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1978:
7. Հայկական սովետական հանրագիտարան: Հատոր 9, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1983:
8. Հայոց պատմություն: Դասագիրք բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների համար: Խմբագրությամբ պրոֆ. Հր. Ռ. Միմոնյանի, Երևան, ԵՀ հրատ., 2012:
9. Ներսիսյան Մ.Գ., Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը թուրքական բռնապետության դեմ 1850-1890թթ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2002:
10. Նոր քնար Հայաստանի: Տետրակ Դ: Չանազան երգք Պ.Պետրոսի Տ.Յովսեփեան Մադաթեանց Շամախեցոյ Սէլեադ մականունանելոյ յօգուտ ազգի ի լոյս ընծայեաց Ոսկան Տ.Գեորգեան Յովհաննիսեանց Երեւանցի, Ի Մոսկուա, Ի տպարանի Վօլդեմարայ Գօթիէ, 1857:
11. Պարսամյան Վ., Հայ ազատագրական շարժումների պատմությունից: Ուսումնասիրություն և փաստաթղթեր, Երևան, Հայաստան հրատ., 1958:
12. Սոխակ: Լիակատար երգարան: Հրատարակեց Գրիգոր քնյ. Գրիգորեանց, Սանկտ Պետերբուրգ, Տպ. Ի. Ն. Սկոբոլտովի, 1888:
13. Սոխակ Հայաստանի: Ազգային լիակատար երգարան: Հտ. Ա. 4-րդ տպագր., Մոսկուա, Տպ. Զ. Բարխուդարեանի, 1895:

14. Սոխակ Հայաստանի: Ազգային լիակատար երգարան: Հրատարակեց Գրիգոր աւագ քահանայ Գրիգորեանց: Հատոր առաջին: Հինգերորդ տպագրութիւն, Բագու, Տպարան Ա.Ղասաբեանի, 1902:
15. Սոխակ Հայաստանի: Ազգային լիակատար երգարան: Հրատ. Գրիգոր աւ. քինյ. Գրիգորեանց: 10-րդ տպագր., Բագու, Էլէկտրաշարժ տպ. «Բագու», 1912:
16. Սոխակ Հայաստանի: Լիակատար երգարան: Խմբագրեց Աւագ Գրիգորեանց: Աշխատութիւն Բ: Հատոր I, Բագու, Ն.Մալաֆեանցի եւ ընկ. Տպարան, 1874:
17. Սոխակ Հայաստանի: Լիակատար երգարան: Խմբագրեց Աւագ Գրիգորեանց: Աշխատութիւն Ե: Հատոր II, Բագու, Հայոց Մարդասիրական ընկերութեան տպարան, 1875:
18. Սոխակ Հայաստանի: Լիակատար երգարան: Խմբագիր-հրատարակիչ Աւագ Գրիգորեանց: Աշխատութիւն Ը: Հատոր IV, Բագու, Հայոց Մարդասիրական ընկերութեան տպարան, 1878:
19. Սոխակ Հայաստանի: Հայոց ժողովրդական երգեր: Երկասիրութիւնք ազգային երգիչների: Աշխատութիւն Է. Հատոր III, Բագու, Հայոց Մարդասիրական ընկերութեան տպարան, 1876:
20. Տումար ընտանեկան: 1874-1875 թ.: Հատոր առաջին: Աշխատասիրեաց Տ.Սրբուհի Ա.Երիցեանց, Թիֆլիս, Ի տպարանի գլխաւոր կառավարութեան փոխարքային Վովկասու, 1874:
21. Военная энциклопедія. Томъ I. Петербургъ, Типографія Т-ва И. Д. Сытина. -1911.

Ընդունվել է՝ 25. 07. 2021

Գրախոսվել է՝ 03. 10. 2021

Հանձնվել է տպ.՝ 15. 10. 2021

Տեղեկություններ հեղինակների մասին

Գևորգ ԱՅՎԱԶՅԱՆ՝ պատմական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի
գիտաշխատող, էլ. հասցե՝ AyG.84@mail.ru

Մերգո ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ՝ բանասիրական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի
առաջատար գիտաշխատող, էլ. հասցե՝ serhayr@mail.ru